Eva Mârza, Alexandru Ştirban, Florin Bogdan, *Ex-libris. Colecţia Mârza*, Editura Cognitiv, Alba Iulia, 2019, 140 p.

Volumul, editat ca un album de artă, conţine, în ordine, următoarele secţiuni: *Argument*, p. 5, *Istoric*, p. 6-8, *Tehnici*, p. 8-9, *Ex-libris în lume*, p. 10-12, *Ex-libris în România*, p. 12-13, *Expoziţia Ex-libris. Colecţia Mârza*, p. 14-15, cu traduceri ale textelor în limba engleză[1]. Foarte interesantă şi sugestivă este legarea părţii textuale explicative, de la început, a albumului, de cea propriu-zisă a *Catalogului Expoziţiei Mârza*, din 2019, prin intermediul unor foarte utile imagini, reproduceri ale unor vechi *ex libris*-uri[2], şi anume cel personal al lui Hildebrand Brandenburg de Biberach (cca. 1480)[3] (p. 27) şi cel de instituţie, al Bibliotecii din Bardejov (*Bibliotheca Bartphana*), Slovacia, din 1595-1596[4], p. 28, ca o legătură sugestivă, care ne permite şi comparaţii calitative, între *exlibrisismul* vechi şi cel modern-actual, ca o punte sensibilizantă peste vremuri şi epoci istorice diferite, dar care au totuşi în comun cultul pentru carte şi arta grafică (separate şi împreunate), obsesiv perpetuat, din motive cognitive şi de delectare estetică profund îndreptăţite, încă, şi în spiritualitatea contemporană. Urmează apoi, în structura pe pagini a volumului, *Catalogul de expoziţie*, p. 29-140[5].

Dar să ne ocupăm, pe rând, cu observaţii sintetice, de fiecare secţiune în parte.

Astfel, *Argumentul* (p. 5 şi 17) ţine să încadreze *exlibrisismul* (noi aşa îl numim, cu toate riscurile vehiculării unui atare termen, asumate, chiar dacă el nu există încă în *DEX*)[6], ca parte componentă a *graficii mici*, dar şi în cadrul *bibliologiei*, *bibliofiliei*,

---

[1] *Argument*, p. 17; *A Brief History*, p. 18-19; *Techniques*, p. 20-21; *Ex Libris around the World*, p. 21-23; *Ex Libris in Romania*, p. 23-24; *The Exhibition Ex Libris. Mârza Collection*, p. 25-26.

[2] Nu suntem de acord cu grafia „*ex-libris*", acceptată îndeobşte, de fapt un franţuzism ortografic, pentru că nu găsim nicio raţiune a utilizării cratimei separatoare (sau de unire, mai degrabă). Nu reproşăm autorilor o astfel de ortografie, de altfel, admisă şi folosită. Semnalăm doar faptul că, în înţelegerea noastră, ea este lipsită de sens, deşi pe plan internaţional are circulaţie amplă. Unele dicţionare acceptă însă forma latinească originară, respectiv cea fără cratimă, determinându-ne să stăruim pe utilizarea unei ortografii de acest tip (vezi şi https://dexonline.ro/definitie/exlibris/674204 etc., pentru scrierea fără cratimă), ceea ce ne face cumva să părem că am înota doar contra curentului (totuşi, întoarcerea la limba latină este mai logică, credem noi, şi o susţinem din acest motiv foarte simplu, dar şi foarte puternic în plan argumentativ).

[3] A trăit în intervalul 1442-1514 şi este considerat unul dintre începătorii bibliofiliei germane de tip modern (biblioteca sa personală a avut în jur de 450 volume, donate în bună parte Mănăstirii Carthusiene din Buxheim (http://buxheimlibrary.org/library-history/hilprand-brandenburg/, accesat la 12.04.2020).

[4] Exemplar de *ex libris* valoros, tipărit, cu negativ xilogravat, existent şi în colecţia de la Batthyaneum.

[5] Desigur, al expoziţiei *Ex-libris. Colecţia Mârza*, vernisate în cadrul Conferinţei naţionale „Bibliologie şi patrimoniu cultural naţional", ediţia a XIII-a, de la Alba Iulia, din 10-11 octombrie 2019, anume în data de 10 octombrie 2019.

[6] Considerăm că termenul ar putea fi acceptat, ca referitor, în ansamblu şi sintetic, la *ex libris*-urile de orice tip, de oricând, la fenomenul realizării şi utilizării lor (inclusiv al colecţionării în sine), în mod special la cele grafice actuale, mai deosebite de cele din trecut. Şi trebuie să relevăm faptul că manifestările exlibrisiste actuale par a fi (şi chiar sunt) cvasidesprinse de raportarea fizică la realităţile palpabile denumite *carte/cărţi*, *bibliotecă/biblioteci*, precum şi la conceptul clasic de *bibliofilie*, care şi el este mult autonomizat şi remodelat în conţinut, faţă de trecut. Astfel, manifestările de acest tip, actuale, par a fi mult mai individualizate şi dezvoltate în sine, sub aspect plastic îndeosebi, dar numai formal – ceea

istoriei cărţii şi a tiparului, cum a şi fost de la apariţia sa (chiar şi dinainte de inventarea tiparului, când *ex libris*-urile grafice nu erau încă tipărite, dar se realizau manual în scriptorii, prin desen, pictură sau scriere, cele textuale – eventual, doar de posesorii codicelor respective ulterior), până la desprinderea aparent totală de carte şi tipar şi individualizarea sa ca *manifestare artistică în sine* (cum este la ora actuală îndeosebi, când trimiterea la carte şi citit a exlibrisiştilor graficieni este numai indirectă, prin mesaj, nu şi neapărat prin realizarea unei legături fizice, în sine, cu cartea de colecţie, fie ea manuscrisă, de tipul codicelor, sau tipărită, deşi în cazul unor colecţionari unele reprezentări de acest tip pot avea şi diferite forme de multiplicare pentru a fi realmente aplicate pe diferite exemplare de carte, ceea ce menţine fenomenul în ancorările sale tradiţionale, mai mult sau mai puţin, cu semnificative înnoiri de concepţie).

La începuturi, aceste reprezentări erau semne de proprietate asupra unei cărţi, sau a mai multora, constituite în veritabile biblioteci personale sau de instituţii – de unde şi apropierea lor intimă de bibliofilie –, aşa cum textual noţiunea de *ex libris* ne explicitează.

Forma clasică de denumire a acestor însemne de proprietate, fie manuscrise, fie grafice (fie realizate prin scriere sau pictare cu mâna, fie de tip sigilar sau în genul unor imprinturi etichetare etc.) are la bază expresia textuală latinească medievală *ex libris meis*, perpetuată în aceeaşi limbă culturală şi de cancelarie universală şi în epoca modernă, până în actualitate, oarecum. Deşi, la ora actuală, puţini sunt cei care îşi mai trec pe cărţi textul *ex libris meis*, însoţit de numele propriu şi de semnătura, eventual cu specificare autentificatoare *manu propria*, sau utilizează *ex libris*-uri grafice cu un astfel de înscris şi numele deţinătorului aplicate pe exemplare, uneori devize cu acest sens, sau alt gen de semne, dar ei nu lipsesc cu totul, la noi şi în lumea largă, cum şi *ex libris*-urile din colecţia Mârza, strict contemporane nouă şi legate de Alba Iulia, un oraş în aparenţă provincial, ne-o dovedesc. De altfel şi ideea de colecţie de carte proprie, stocată în biblioteci personale sau familiale se modifică actualmente în chip alert. De unde şi termenul de *exlibrisism*, poate prea modernist (dacă nu şi cu accent de postmodernism), pe care îl considerăm util a fi pus în circulaţie şi chiar acceptat (chiar dacă, aparent, el pare forţat, dar nu lipsit de fond, de substanţă), pentru că el este foarte practic şi ca atare necesar, pentru a denumi sintetic un îndelungat şi diversificat fenomen cultural şi artistic, mult modernizat la ora actuală. În alte limbi aceste însemne sunt cunoscute şi ca: bookplate, Bücherzeichen, Knižnyi znak[7] etc.

Secvenţa următoare, intitulată succint *Istoric* (p. 6-8 şi 18-19), pe cât de esenţializată, pe atât de corectă, subliniază faptul că începuturile ideii de *ex libris* (ale ideii de semnalare textuală sau grafică de proprietate asupra unui text manuscris, sau

ce însă contează mult în acest caz –, când, în esenţă, legătura conceptuală şi de mesaj cu noţiunile respective, de carte-bibliotecă-bibliofilie, este menţinută în continuare. Desigur, s-ar putea ca propunerea noastră de termen să fie respinsă de către filologi, ca rebarbativă, dar recurgem la punerea în discuţie a termenului, prin utilizare provizorie, deoarece ni se pare că el ar sintetiza toate aspectele incluse de practica elaborării de *ex libris*-uri, de diverse tipuri, în vechime şi în actualitate (mai ales în actualitate, când accepţiunile termenilor vechi au căpătat sensuri nemaiavute, ceea ce ar presupune şi adoptarea unei terminologii sensibil înnoite, care ar trebui definită/redefinită, cu nuanţări clare).

[7] Mârza *et alii* 2019, p. 5.

nu, fie el şi cuneiform, sau provenind din scrierea egipteană) sunt nebuloase, coborând adânc în timp, deşi în spaţiul cultural european ele se pot lega, în mod deosebit, pe fondul moştenirii culturale antice, de primele scriptorii medievale, în cadrul cărora fuseseră realizate şi astfel de însemne grafice, de la începuturi, în chip sporadic desigur, apoi tot mai intens, pe lângă însemnările de proprietate textuale, ca atare, aplicate şi ele asupra diferitelor codice, colecţionate tot mai mult, în veritabile biblioteci, adeseori diversificate din punctul de vedere al conţintului.

Se atrage atenţia de către autori, cu deosebire, asupra apariţiei şi utilizării însemnelor de tipul etichetă, sau etichetare[8], în spaţiul german, simultan aproape cu apariţia tiparului, în perioada sa incunabulară, ceea ce corespunde unui adevăr omniacceptat[9], când deja acest gen de *ex libris*-uri, cu reprezentare grafică de obicei heraldică, însoţită şi de devize sau legende, adeseori, imprimate în tipografii şi lipite[10] ulterior pe diverse volume de către proprietarii lor, încep să apară şi să prolifereze, spectaculos chiar, la nivelul cunoscătorilor şi iubitorilor de carte ai lumii sus-puse a secolului al XV-lea şi ulterior, orizont cultural şi artistic tot mai larg desigur pe măsura perfecţionării şi sporirii productivităţii tiparului, cu o deschidere socială tot mai amplă, cu limitări inerente, întotdeauna, pentru categoriile sociale inferioare.

Or, aceste *ex libris*-uri de tip etichetar, imprimate tipografic din faza incunabulară a tiparului european, stau la temelia dezvoltării *exlibrisismului* grafic actual, mai mult sau mai puţin desprins de cartea de colecţie, de biblioteci, devenit cumva, îndestul chiar, şi un fenomen plastic de sine stătător, încadrabil practicării graficii mici (dar prin aceasta nu neapărat minoră, din punct de vedere calitativ artistic, deoarece actualii artişti graficieni, implicaţi în perpetuarea acestui fenomen impregnat de nobleţea unui trecut cu adevărat memorabil din punct de vedere valoric, nu trebuie să uite, cum autorii lucrării amintesc în mod manifest, că în trecutul practicării sale au fost implicaţi artişti majori, citaţi aleatoriu, ca: „Rubens, Cranach, Dürer, Holbein, Picasso, Dali şi alţii”[11]).

Tot apropo de grafica mică (chiar foarte mică), autorii nu au uitat să pomenească, în treacăt, dar ca un reper deosebit de important, nici de micile ediţii ale Renaşterii, veritabile capodopere tehnice şi artistice ale tiparului vechi, însoţite şi ele uneori de astfel de etichete cu rol de *ex libris*-uri grafice, cu totul şi cu totul remarcabile din punct de vedere practic şi spiritual, perpetuate ca veritabile curiozităţi bibliofile şi în epocile ulterioare, deşi nu se intra, în cazul comentariului amintit, în detalii ilustrative de acest tip[12].

---

[8] Din nou ne permitem să dăm dezvoltare compoziţională şi derivativă unui termen consacrat din limba română (cel de etichetă), neexistând nicio oprelişte gramaticală în acest sens, termenul propus putându-se impune, sau nu, în viitor, noi uzitându-l de probă.

[9] Termen compus, îndestul de valabil, în optica noastră.

[10] La începuturi aceste reprezentări aveau utilitate practică, prin raportare la ideea şi realitatea de carte şi bibliotecă, de care erau nedespărţite, câtă vreme, în perioada de după 1900, mai ales în vremurile din urmă, ele au început să se autonomizeze, să fie colecţionate în sine şi pentru sine (ca opere artistice), pentru ca la ora actuală să nu mai aibă, cu necesitate, raportare directă la carte şi bibliotecă, decât numai indirectă, prin mesaj ideatic.

[11] Mârza *et alii* 2019, p. 7.

[12] *Ibidem*.

Se sublinia şi faptul că, uneori, unul şi acelaşi deţinător de bibliotecă (particular sau colectiv), putea avea nu doar un singur *ex libris* grafic, ci, mai multe[13], din dragoste deosebită pentru astfel de reprezentări, care, de altfel, au şi început a fi colecţionate în sine, de la un moment anume, pentru valoarea lor documentară şi artistică, aspect interesant al *exlibrisismului* modern şi contemporan, care la Alba Iulia a început să se manifeste în legătura cu colecţia de carte veche de la Batthyaneum[14], de pe la 1912 (prin Robert Szentiványi în chip însă nu prea inspirat, prin raportare la conceptul actual de conservare adecvată a vechilor tipărituri, incunabule sau codice, de pe care a dezlipit un număr însemnat de astfel de colante de epocă, afectând grav integritatea exemplarelor originare, şi asta numai din pricina faptului că devenise o „victimă" clară, în tot cazul şi foarte sincer devotată a pasiunii tratării/evaluării/adunării la un loc, separate, în sine, preferenţiale, a acestor seducătoare artefacte, a colecţionării lor indepedent de orice altceva, dar şi, mai ales, prin canonicul Boros József, chiar de pe la 1904[15]), apărut aşadar în mediul ecleziastic şi instituţional romano-catolic local, proliferând însă ulterior şi în mediul „civil" (neecleziastic), al localităţii, prin colecţionari ca Nicolae Igna (1899-1960)[16] – care a fost medic militar – , în perioada interbelică, sau prin artişti atraşi de practicarea realizării de *ex libris*-uri grafice, atât pentru uz propriu, cât şi pentru alţi colecţionari, cel puţin pentru Nicolae Igna, ca Traian Achim (1885-1945)[17], or, îndeosebi ca Gy. Szabó Béla (1905-1985)[18], grafician albaiulian de mare talent, atras şi de *exlibrisistică*.

---

[13] *Ibidem*.

[14] Vezi [Ileana Dârja], *Ex-libris etichetă în colecţiile Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia*, la https://batthyaneumblog.files.wordpress.com/2016/02/darja_exlibris_7martie2011-322828.pdf, accesat la 12.04.2020).

[15] Credem, în faza actuală de înţelegere oarecum mai corectă a unor aspecte de istorie locală nu prea bine cunoscute până acum de către noi, că anumite legături, în sensul dezvoltării unui cult pentru *ex libris*-uri şi ideea colectării lor independente, între Robert Szentiványi (1880-1961) şi József Boros (1883-1972), mare bibliofil, iubitor şi colecţionar de *ex libris*-uri grafice, din acelaşi mediu ecleziastic romano-catolic albaiulian, al primului deceniu (căci se pare, cel din urmă utiliza *ex libris*-uri etichetare încă din 1904, cel puţin!) al secolului al XX-lea (şi din deceniile ulterioare), vor fi existat, cu destul de mare necesitate logică şi practică existenţială.

[16] Medic militar, Nicolae Igna a fost un posesor important de bibliotecă personală şi un colecţionar albaiulian pasionat de *ex libris*-uri, începând cel puţin din anii '30 ai secolului XX, poate şi sensibil dinainte, din anii '20 – putem crede, de bună seamă –, colecţia ajungând, prin donaţie, după moartea sa, în patrimoniul Bibliotecii Naţionale a României, ca una dintre cele mai consistente şi apreciate, de acest tip, ale instituţiei respective (la Biblioteca Naţională a României s-au depus în 1970 doar 2500 de piese, cealaltă parte a sa fiind dăruită – sau vândută – Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, dar nu ştim deocamdată câte piese include această parte din urmă a colecţiei Igna). Despre colecţia sa, vezi şi Vătămanu 1968, p. 476-478; Gabor 1968, p. 296-299 sau, relativ mai recent, Stamatopol 2008, p. 37-39.

[17] Fost profesor la Liceul „Mihai Viteazul", din Alba Iulia, Traian Achim (1885-1945) a confecţionat diverse *ex libris*-uri pentru biblioteca proprie, unele (cel puţin două) dăruite şi marelui colecţionar albaiulian Nicolae Igna, prin intermediul căruia au intrat în circuit internaţional; vezi Gabriela Mircea, Smaranda Cutean, *Un album cu schiţe de ex libris-uri al lui Traian Achim (1885-1945)*, comunicare susţinută în cadrul conferinţei naţionale „Bibliologie şi patrimoniu cultural naţional", ediţia a XIII-a, Alba Iulia, 10-11 octombrie 2019 (în curs de apariţie în *Apulum/Supplementum*, LVII/ 2020).

[18] Originar din Alba Iulia şi absolvent al liceului romano-catolic din oraş, Gy. Szabó Béla nu ştim cu certitudine absolută sub influenţa cui a fost stimulat să realizeze şi astfel de lucrări, de grafică mică, poate sub cea a profesorului său de desen, Reithofer Jenö (1880-1952), realizator el însuşi de astfel de însemne, sau, de ce nu, indirect chiar sub cea a lui Traian Achim şi a lui Nicolae Igna, cu cel din urmă fiind sigur faptul că graficianul maghiar a întreţinut relaţii cordiale şi i-a realizat câteva *ex libris*-uri special

Or, activitatea de acelaşi tip a lui Alexandru Rădulescu, redutabil artist plastic actual al Alba Iuliei (bun cunoscător al *ex libris*-urilor vechi de la Batthyaneum şi fost colaborator, pe tema lor, al lui Iacob Mârza şi al Ilenei Dârja)[19], puternic racordat la tradiţia mare a exlibrisismului românesc şi străin, sau *Colecţia de ex libris-uri Mârza*, care constituie subiectul principal al consideraţiilor noastre de faţă, al cărei creator a fost regretatul Iacob Mârza (1946-2015) îndeosebi (împreună şi cu soţia sa, Eva Mârza), fost rector al Universităţii „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia şi fost bibliotecar al Bibliotecii Batthyaneum din acelaşi oraş, nu pot fi considerate decât continuatoarele de excepţională valoare ale preocupărilor exlibrisiste anterioare de aici, care iată coboară, în forma această modernă, undeva pe la începutul secolului al XX-lea (unde îi regăsim îndeosebi pe Robert Szentiványi şi József Boros), sau şi mai mult în timp, până spre perioada păstoririi episcopului Ludovic Haynald[20] (chiar dacă nu ar fi fost vorba neapărat despre colecţionarea propriu-zisă de *ex libris*-uri, în stilul modern actual, dar cu punere de accent pe promovarea aplicării de *ex libris*-uri pe cărţi, eventual şi cu reprezentare grafică), având continuitate şi în vremea de faţă, încă, dar nu putem şti cât timp de acum înainte, deşi Muzeul Naţional al Unirii pare a fi preluat din mers ştafeta promovării şi colecţionării unor atare artefacte, tocmai prin achiziţionarea valoroasei colecţii *Mârza*, ceea ce poate fi şi deschiderea unor preocupări mai susţinute şi mai constante de acest fel, de acum înainte, în cadrul activităţii acestuia.

Dar, să revenim la conţinutul *Albumului* recenzat, care nu ne dă informaţii deosebite în legătură cu fenomenul exlibrisist local, probabil din exces de decenţă şi din dorinţa de a nu racorda expres travaliul de colecţionar al lui Iacob Mârza la acest trecut cu totul remarcabil şi de vârf al oraşului, lăsându-i pe alţii, eventual să o facă, deşi aceste consideraţii se impuneau a fi puse în circuit public informativ, ceea ce autorii *Albumului* ştiau desigur foarte bine, dar în chip deliberat, în opinia noastră, au

---

dedicate lui (pe care i le-a făcut cadou, putem crede, deoarece Igna o tratase şi o salvase dintr-o boală grea pe mama artistului). Dar cum preocupările exlibrisiste de tip modern păreau a fi fost impuse clerului romano-catolic din Transilvania, încă din perioada imediat următoare Revoluţiei din 1848-1849, prin instituirea unei obligativităţi de a aplica pe cărţi astfel de însemne de proprietate, încă din timpul episcopatului lui Ludovic Haynald (1816-1891), mare heraldist şi iubitor de ştiinţele naturii, este puţin probabil ca aceste influenţe să-i fi parvenit tânărului Gy. Szabó Béla, dinspre mediul intelectual românesc al oraşului, totuşi, deşi o anume emulaţie şi influenţe reciproce vor fi existat în acest sens, în perioada interbelică.

[19] Vezi în *Catalog*, câteva dintre remarcabilele sale lucrări: p. 66: *ex libris*-ul dedicat bibliotecarului Herbert Schwarz de la 1534 (?!), f.a.; p. 69: un *ex libris* dedicat lui Dafinel Duinea, în 1983; p. 87 – un *ex libris* dedicat lui J. S. G. Simmons, f.a.; p. 121 – un *ex libris* al Bibliotecii comunale centrale din Milano, din 1981; p. 139 – un frumos şi mult simplificat *ex libris* dedicat lui Iacob Mârza, din 1982, linogravat.

[20] Ludovic Haynald a păstorit ca episcop în Transilvania doar în intervalul 1852-1863, dar preocupările sale culturale şi ştiinţifice au lăsat o amprentă cu reverberări de durată asupra spiritualităţii locale şi provinciale, interesul pentru *ex libris*-uri (pentru cele cu reprezentare heraldică îndeosebi), fie ele şi de tip clasic, aşternute pur şi simplu prin scriere pe cărţi, putând fi perpetuat şi sub păstoririle ulterioare ale lui Fogarassy Mihály (1864-1882), Ferenc Lönhart (1882-1897) şi, în forme mult modernizate, în timpul remarcabilului episcop Gusztáv Károly de Majláth (1897-1938), când deja interesul, chiar pasiunea, uneori ieşită din comun, pentru „colecţionarea" şi evaluarea în sine a acestor forme de reprezentări artistice s-a afirmat foarte clar, în mediul romano-catolic local albaiulian, cel puţin prin raportare la colecţia de carte de patrimoniu de la Batthyaneum, dar şi prin colecţia cu totul remarcabilă şi deschizătoare de drumuri, de noi perspective culturale, a lui József Boros.

escamotat subiectul, pe care, de altfel, nici nu-l puteau dezvolta în sine, în condiţiile de structurare deosebit de sintetice (chiar extrem de parcimonioase – probabil şi din drămuirea extremă a spaţiului editorial) a explicaţiilor însoţitoare ale *Catalogului*.

Secţiunea a treia, *Tehnici* (p. 8-9 şi 20-21), este şi ea esenţializată. În acest sens se relevă: „Evoluţia ex-libris-ului tipărit a depins de modernizarea tehnicilor tipografice şi nu s-a îndepărtat de metodele folosite pentru imprimarea ilustraţiilor de carte”[21], ceea ce este desigur corect, dar *ex libris*-ul artistic, tot mai desprins de carte şi biblioteci, deşi tributar bibliofiliei (uneori în chip implicit doar, sub aspect formal, ceea ce totuşi înseamnă încă în chip esenţial din punct de vedere ideatic şi conceptual), începea să fie tot mai legat de tehnicile graficii înseşi, decât de cele ale imprimării tipografice (în plan secund şi de acestea), de atelierele individuale ale artiştilor, care adeseori recurgeau pentru realizarea de astfel de lucrări şi la tehnici nu prea pretenţioase (în genul linogravurii, deşi ea pare mai uşor accesibilă şi mai puţin dificilă doar în aparenţă etc.), mai ales în vremurile mai apropiate de cele actuale, când fenomenul s-a şi „democratizat” (în aparenţă cel puţin, pentru că el a rămas în continuare elitist, dar de un elitism tot mai larg, însă, în chip paradoxal!) îndestul (practicarea linogravurii, o tehnică mai accesibilă, fiind semnificativă în acest sens).

Sigur, aşa cum se sublinia în *Album*, tehnica cea mai fericită, prin valenţele sale plastice superioare, dar şi cea mai pretenţioasă şi mai dificilă, pentru realizarea artistică cu adevărat remarcabilă a acestor lucrări, a fost cea a gravurii, cu ramurile sale, xilogravura, gravura în metal, de diverse tipuri la rândul său, de la gravarea cu dăltiţa, cu acul, până la cea prin corodare cu acizi a plăcii metalice, respectiv până la *aquaforte* şi aquatintă, o procedură grafică deosebit de pretenţioasă şi ea, dar şi de mare forţă sugestivă sub aspect artistic, îndeosebi prin rafinament compoziţional şi de redare plastică.

Astfel, concret, despre tehnicile lucrărilor catalogate se releva faptul că ele erau cele ale gravurii (unele ale xilogravurii, sau celei în metal, inclusiv ale tehnicii *aquaforte*), ale litografiei (gravură în piatră, fie specifice tiparului „adânc”, fie celui „înalt”), fie linogravurii (specificându-se şi faptul că există un cod internaţional, al semnalării şi încadrării corecte a acestor tehnici folosite de către diferiţii artişti)[22].

A patra secţiune, intitulată *Ex-libris în lume* (p. 19-12 şi 21-23)[23] aduce în prim-plan istoricul succint al colecţionării de *ex libris*-uri grafice la nivel mondial, începând, cum se acceptă îndeobşte, de pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, când s-a semnalat şi redactarea primelor cataloage, inclusiv tipărite, pentru aceste colecţii. Tot atunci a început şi catalogarea integrativă a colecţionarilor şi realizatorilor de *ex libris*-uri, la nivel internaţional, cataloagele fiind adeseori veritabile albume de artă, care reproduceau plastic acest gen de elaborate grafice, care mai de care mai originale şi mai încărcate de mesaj, ceea ce a dus la înlesnirea schimburilor dintre colecţionari şi ceea ce părea a avea o încărcătură preponderent artistică, chiar dacă totul se desfăşura în continuare în cadrele bibliofiliei, adică ale cultului pentru carte şi biblioteci, rămas totuşi undeva în subsidiar, mai ales că aceste schimburi artistice de tip nou păreau a

[21] Mârza *et alii* 2019, p. 8.

[22] *Ibidem*, p. 9.

[23] Considerăm că trebuia folosită forma articulată, în genul *Ex-libris-ul în lume*, dar e admisibilă şi forma eliptică a lui *Ex libris meis*, în acest caz doar *Ex libris*, în ultimă instanţă, cu probabilitate.

se individualiza şi dezvolta mai mult în sine, în componenta lor artistică-plastică îndeosebi şi nu în cea de conţinut livresc propriu-zisă, deşi nici aceasta nu era ocolită tematic, ci, dimpotrivă încă intens şi rafinat cultivată.

În 1939 se constituia Federaţia Internaţională a Societăţilor Iubitorilor de Ex Libris-uri[24] a cărei activitate a contat mai ales după al Doilea Război Mondial, manifestându-se şi prin organizarea de congrese internaţionale, cu specificul menţionat, începând din 1953[25].

Autorii nu au uitat să menţioneze cele mai mari colecţii de acest tip din lume, din Danemarca, Germania, care includ zeci şi sute de mii[26] de astfel de piese grafice, ceea ce relevă amploarea fenomenului, pe parcursul secolului al XX-lea, care pare a fi fost bântuit de „maladia" aceasta benefică, sub aspect cultural şi artistic plastic, a conceperii, confecţionării şi colecţionării de *ex libris*-uri, în paralel cu cultivarea în continuare a bibliofiliei, ca un apendice vizual şi estetic al acesteia şi al pasiunii de a colecta carte în impresionante biblioteci particulare, familiale sau de instituţii (cele două mari aspecte ale manifestării bibliofiliei suprapunându-se adeseori, în cazurile mai tuturor realizatorilor sau colecţionarilor de *ex libris*-uri grafice, cu rare excepţii). Desigur, fenomenul a atins şi România, reprezentative forme de manifestare ale acestuia putând fi înregistrate şi la Alba Iulia, chiar de pe la începutul secolului al XX-lea, cu interesante concretizări în perioada interbelică şi postbelică, cum menţionam şi anterior.

Astfel, în a cincea secţiune a *Albumului* se relevă faptul că abia în 1998, în cadrul Congresului Internaţional de la Sankt Petersburg, a fost inclusă şi Asociaţia Amatorilor de Ex Libris-uri din România în *FISAE*, ceea ce era, desigur, încoronarea unor susţinute şi originale manifestări de acest tip şi la noi, mult mai vechi, cel puţin din perioada interbelică (când ele chiar au cunoscut o înflorire), ca să nu vorbim despre practicarea confecţionării şi utilizării de *ex libris*-uri, inclusiv cu reprezentare grafică, pe acest teritoriu, din timpuri chiar şi mai vechi, la care se face, de asemenea, referire, în textul analizat.

Sunt menţionaţi exlibrisişti importanţi de la noi, fie realizatori de *ex libris*-uri originale, fie colecţionari, fie şi realizatori şi colecţionari, fie doar iubitori ai domeniului exlibrisist plastic în sine, de publicaţiile şi apariţiile editoriale de acest tip (ca aspect al unei bibliofilii speciale), ca: Radványi Román Károly, Gábor Dénes, Emil Bologa, Constantin Mălinaş[27], relevând rolul de frunte jucat în ţară, în anii '80 de Societatea de Bibliologie, Bibliofilie şi Ex Libris de la Oradea – unde s-a editat din 1994 şi periodicul *Ex libris românesc. Buletin semestrial de informaţii, analiză şi bibliografie în ex libris*[28] –, dar şi pe preocupările de acelaşi tip de la Braşov (prin medicul Emil Bologa), Sibiu, Craiova, Cluj-Napoca, Alba Iulia[29].

A şasea secţiune, strict legată de conţinutul inedit al *Albumului*, este cea despre *Expoziţia Ex-Libris. Colecţia Mârza* (p. 14-15 şi 25-26), al cărei *Catalog* se şi publica

[24] Mârza *et alii* 2019, p. 11: Fédération Internationale d' Amateurs d' *Ex-Libris* (FISAE), sau International Federation of Societies of *Ex-Libris* Collectors.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, p. 11-12.
[27] *Ibidem*, p. 12-13.
[28] Observăm şi în acest caz evitarea folosirii cratimei, de tipul *ex-libris*.
[29] Mârza *et alii* 2019, p. 12-13.

prin intermediul acestuia, în condiţii grafice deosebit de bune, menţionându-se că, în cadrul volumului s-au reunit lucrările care aveau o tematică bibliofilă evidentă, relevând cultul pentru carte, citit şi biblioteci (ca o primă structurare tematică a colecţiei).

Ca atare, secţiunea aceasta reprezintă un comentariu succint la adresa *Catalogului* propriu-zis, a colecţiei respective, în ansamblul său, mult mai mare decât piesele catalogate, care constituie partea substanţială şi integral inedită a *Albumului* analizat de noi.

Pe parcursul acesteia ni se relatează faptul că, în ansamblu, colecţia intrată în patrimoniul Muzeului Naţional al Unirii Alba Iulia, printr-o fericită achiziţie (pe noi ne-a impresionat realmente gestul doamnei Eva Mârza, al familiei, de a direcţiona colecţia spre muzeul albaiulian, care prin aceasta şi-a îmbogăţit şi diversificat substanţial colecţiile şi patrimoniul), numără aproximativ 4000 de piese (dintre care în *Catalog* sunt incluse doar 199, respectiv doar 5%, ceea ce ar însemna că ar mai fi nevoie de încă 19 volume de tipul celui analizat acum, pentru a o publica integral), constituită pe parcursul a 25 de ani[30], de fapt îndeosebi a 15 ani, în intervalul 1980-1995, în principal de către Iacob Mârza, iniţiatorul său, cu sprijin şi din partea familiei, mai mult indirect, deşi nici implicarea directă a soţiei nu a lipsit, cel puţin în cazul unora dintre exemplare, care îi erau dedicate în chip vădit (cum rezultă din mai multe *ex libris*-uri publicate în *Catalog*[31]).

Desigur, există nu numai exemplarele în sine de *ex libris*-uri grafice, ci şi corespondenţa bogată purtată pe marginea lor, atât cu unii colecţionari sau artişti din ţară, cât şi cu alţii, de peste hotare: „Numărul adreselor reale nu este uşor de

---

[30] *Ibidem*, p. 14.

[31] *Ibidem*, p. 46 şi 47 – trei *ex libris*-uri, în legătură cu iniţialele *E*, *I* şi *M*, *aquaforte* şi aquatintă, expresionist-moderniste, realizate în 1987 de Mólnar Dénes (1947-2000), artist stabilit la Târgu Mureş; p. 132 – două *ex libris*-uri, xilogravate în lungul fibrei, cu înscrisul: *EX LIBRIS FAMILAE MÂRZA*, cu iniţialele, cvasicursive, superb legate prin joc grafic: *E*, *J*, *M*, pe un incunabul deschis, unul pe fond ocru închis, cald, celălalt pe fond albastru, uşor rece (adică sobru), realizate de Erwin Klein, grafician braşovean, datând din 1986; p. 134 – alt *ex libris*, dedicat Evei şi lui Iacob Mârza, în 1985, de acelaşi Molnár Dénes, *aquaforte* şi aquatintă, în care cei doi beneficiari apar claustraţi într-un cub, realizat din două tomuri imense, stranii, deschise la jumătate la 90 de grade, care nu au muchii, ci doar cotoruri laterale şi nu pot fi deschise, din îngrădirea cărora nu se putea ieşi, singura cale de salvare fiind cea a înălţării spre cer, spre Dumnezeire, prin cultură, chiar şi cu sacrificarea propriei fiinţe; p. 135 – un alt *ex libris*, din acelaşi an, 1985, dedicat lui Iacob Mârza, citind dintr-o carte, împreună şi cu Eva Mârza, *aquaforte* şi aquatintă, datorat aceluiaşi Molnár Dénes; p. 196-197 – trei *ex libris*-uri dedicate de Ştefan Orth, grafician de la Sibiu, Evei şi lui Iacob Mârza, în 1980, dintre care primul are la bază un elaborat desen în tuş negru, cu peniţa, uşor colorat cu tuş ocru şi roşiatic, în care figurează două lumânări arzând şi două tomuri de aceeaşi grosime, cu legătură veche în piele, care se îmbucă simetric, al doilea imită scrierea vechilor manuscrise pentru a reda numele Eva şi Iacob Mârza şi are în compoziţie un tom vertical, sugerând iniţiala *I*, care despică un tom identic, înspre litera *V*, conţinută în numele *Eva* – compoziţie şocantă la prima percepţie prin insolitul trimiterii la numele beneficiarilor, dar benefic şi profund înălţător, în ultimă instanţă, căci pare a trimite şi la *Iahve* –, iar al treilea se centrează pe desenarea cotorurilor a două tomuri cvasiidentice, cu legături vechi, unul masculin, mai înalt şi mai robust, altul mai gracil, uşor mai scund, încatenate, dedesubtul cărora se pot discerne numele Eva şi Iacob Mârza; p. 138 – un *ex libris* dedicat de Dafinel Duinea Evei Mârza, în 1989, xilogravură în capul fibrei, imprimată cu roşu, alb şi negru; p. 139 – un *ex libris* dedicat Evei şi lui Iacob Mârza în 1986, linogravură cu alb şi negru, de Dafinel Duinea; p. 140 – o superbă xilogravură, tradiţionalist-modernistă, dedicată Evei şi lui Iacob Mârza de Zsolt Vecserka în 1987.

apreciat”[32], ceea ce înseamnă că documentaţia aceasta adiacentă, deosebit de generoasă sub aspect documentar, urmează doar de acum înainte a fi studiată mai detaliat şi eventual publicată, aşa cum s-ar cuveni, precum şi două repertorii manuscrise, cu numele colaboratorilor şi ale celor implicaţi în realizarea sau schimbul de *ex libris*-uri, în care figurează 350 de adrese[33], din vreo 18 ţări (Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Germania, Austria, Belgia, Bulgaria, Franţa, Polonia, Italia, Danemarca, Marea Britanie, Uniunea Sovietică, SUA şi Japonia)[34], precum şi nume de persoane importante, cu preocupări similare, creatori originali de *ex libris*-uri, ca: Dafinel Duinea, Gy. Szabó Béla, Molnár Dénes, Ştefan Orth, Erwin Klein, Radványi Román Károly[35] ş.a. Dintre relaţiile externe ale colecţionarului, pot fi amintite cele cu: „Mario de Filippis din Arezzo, Italia, Zdislaw Dąbek din Polonia, Artur Mário da Mora Miranda din Portugalia, Marie Louise Alberssart din Belgia, Viktor Chrenko, Karol Izakovič din Slovacia, Petr Charypar din Cehia şi mulţi alţii”[36].

Se sublinia, de asemenea, relaţia strânsă de cordialitate şi colaborare pe tema *ex libris*-urilor din colecţia de la Batthyaneum, sau din cea proprie, pe care Iacob Mârza a stabilit-o cu artiştii plastici albaiulieni, la acea vreme (a anilor ’80, mai cu seamă), interesaţi de un atare subiect, ca: Radu Solovăstru (plecat mai apoi la Academia de Arte Plastice de la Cluj-Napoca), Alexandru Rădulescu (rămas în continuare în Alba Iulia) şi Adrian Aramă (plecat şi domnia sa din oraş, la un moment dat), foarte semnificative pentru viaţa spirituală a oraşului, din ultimul deceniu al vechiului regim, când refugierea în astfel de preocupări culturale şi artistice reprezenta şi o evadare evidentă din prezentul constrângător, chiar o deschidere spirituală curajoasă spre lumea largă (interzisă din motive de ideologie sectară), spre relaţii internaţionale, din sinceră sete de cunoaştere şi ieşire din izolare spirituală.

Unul dintre cele mai vechi *ex libris*-uri grafice din Europa, provenind din spaţiul germanic, de tipul colantelor sau etichetelor, este considerat cel cu blazonul lui Hildebrand Brandenburg de Biberach şi prezent pe cărţile dăruite de acesta Mănăstirii Carthusiene de la Buxheim, în jurul anului 1480[37] – şi acesta este un *ex libris* donaţie, sau de dăruire, cum iconografia sa sugerează –, cu negativ gravat pe placă de lemn (deci o xilogravură, imprimată tipografic, în perioada incunabulară a tiparului), cum s-a mai amintit anterior. Introducerea imaginii respective în volum, care are circulaţie pe Internet, este desigur inspirată, deoarece face referire şi la munca de bibliotecar la Batthyaneum a colecţionarului (unde, de altfel, cel mai vechi *ex libris* de acelaşi tip pare a fi unul de la 1540[38], dacă într-adevăr cercetarea întreprinsă, nefinalizată totuşi într-un catalog însoţit şi de imagini, la fiecare piesă, nu a fost dusă până la ultimele consecinţe şi s-ar putea ca la o evaluare mai atentă să fie datate şi *ex libris*-uri mai vechi, din perioada incunabulară, eventual, şi ele, cum este

[32] *Ibidem*.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*, p. 15.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*, p. 27.
[38] La Sibiu se păstrează, se pare, cel mai vechi *ex libris* grafic, de tip etichetă, imprimat în perioada incunabulară, de la noi, anume din 1476, ceea ce are o relevanţă deosebită, dacă este realmente adevărată o atare situaţie, pe care noi nu am cercetat-o în sine (vezi Dima-Drăgan 1974 *passim*).

şi cel al lui Hildebrand Brandenburg de Biberach, chiar şi în colecţia de la Alba Iulia[39], cel puţin ca posibilitate teoretică).

Imaginea *ex libris*-ului Bibliotecii din Bardejov (Slovacia), din 1595-1596, în mod sigur cunoscută foarte bine şi de colecţionarul Iacob Mârza (pentru că un exemplar a putut fi consultat şi la Alba Iulia, se pare), are calităţi plastice remarcabile (reproducerea „dă foarte bine" în volumul analizat), trimiterea sa insinuată fiind la aceeaşi muncă de bibliotecar şi bibliofil a colecţionarului şi la iubirea sa faţă de fenomenul exlibrisismului european, atât de valoros, de vechi şi divers (de creativ), ale cărui origini şi practici vechi le cunoştea foarte bine, alimentându-i permanent pasiunea curentă de colecţionar.

Să frunzărim însă componentele *Catalogului* şi informaţiile succinte, dar sistematice, pe care explicaţiile fiecărei fişe ni le oferă (anume date despre artist, beneficiar, tehnică de realizare, datare, dimensiuni, descriere – ceea ce relevă complexitatea, diversitatea şi exactitatea informaţiilor documentare şi artistice pe care volumul le pune în circuit ştiinţific în premieră absolută, detalii care dau şi valoarea sa informativă intrinsecă, înnoitoare, deosebit de ridicată).

Entuziasmul nostru este iscat, de la prima piesă a catalogului, pentru că este vorba despre un *ex libris* realizat de Gy. Szabó Béla, pentru Mateiu C. Jiga, director al Băncii Furnica din Făgăraş, care este datat în 1929 şi reprezintă una dintre lucrările de început ale graficianului, cu un drugar lucrând la o presă tipografică şi deviza: *Nemini laedere suum cuique tribuere*[40]. Fără a avea o valoare artistică ieşită din comun

[39] În acelaşi text de pe Internet, referitor la *ex libris*-urile de la Batthyaneum, se specifica şi: „Cel mai vechi ex-libris de tip blazon heraldic din colecţia albaiuliană a aparţinut primului mare bibliofil maghiar din secolul al XV-lea, János Vitéz de Zredna (Catalog, nr. 160), urmat de ex-librisul heraldic al episcopului Vienei, Ioannes Caspar (Catalog, nr. 99), care, în plus, este un ex-libris color, singurul de acest altfel", iar dacă acest *ex libris* heraldic prim ar corespunde unui imprimat (eventual colorat manual ulterior, ceea ce nu pare a fi cazul, cum ar fi putut fi şi cel de-al doilea menţionat anterior) din perioada timpuriu incunabulară şi nu unei picturi manuale integrale, cum nu se specifica a fi cel din urmă, în citatul prezentat anterior, atunci ne-am putea afla, cu probabilitate, în faţa unui *ex libris* de acelaşi tip cu cel german din 1480, mult mai vechi decât cel din 1540, al episcopului Vienei, Ioannes Fabri, ceea ce însă se impune a fi cercetat pe viu, adică pe exemplar/exemplare, când Batthyaneum-ul se va redeschide cercetării. Totuşi, cum umanistul croat Ioannes Vitéz a trăit în perioada 1408-1472, este destul de puţin probabil, din punctul de vedere al cronologiei vieţii sale, dar nu cu totul exclus, căci a prins şi vreo 12 ani buni din istoria tiparului incunabular european, ca acest *ex libris* heraldic să fi fost imprimat cu ajutorul unui negativ xilogravat, dar probarea sau infirmarea acestui aspect e totuşi necesar a se face pe exemplar, ceea ce nu e de loc uşor la ora actuală. Chiar şi dacă această supoziţie a noastră nu s-ar verifica, în România se păstrează, cum se afirmă curent, unul dintre cele mai vechi *ex libris*-uri colante, imprimate tipografic, în perioada incunabulară: este vorba de cel al lui Ioannes Balbus, autor care a trăit în secolul al XIII-lea, care apare pe un *Catholicon* incunabular (relativ mult ulterior vieţii autorului), din colecţia de la Muzeul Brukenthal, care ar putea fi datat în 1476 (deci înaintea celui al lui Hildebrand Brandenburg de Biberach, se pare, din 1480). Dar şi acest gen de date trebuie verificate, chiar dacă Corneliu Dima Drăgan (desigur pe urmele Veturiei Jugăreanu), care a pus în circulaţie mai largă, preluată şi de alţi autori, o astfel de informaţie, este credibil prin profesionalismul său (dar acesta ar fi un *ex libris* de autor, retrospectiv, tipărit şi lipit pe exemplare din iniţiativa editorului textului şi a tipografului – prin aceasta manifestându-se un fel de bibliofilie erudită, comemorativ-recuperativă –, nu unul de colecţionar bibliofil de carte, diferind prin aceasta destul de mult de cel al lui Hildebrand Brandenburg de Biberach, care oglindea în mod clar proprietatea asupra volumelor, deşi sub aspect formal, cele două *ex libris*-uri timpurii erau similare, integrabile aceluiaşi curent ideatic şi artistic renascentist, fiind spectaculos şi faptul că exemplarul din România pare a fi sensibil mai vechi decât cel din Germania).

[40] Mârza *et alii* 2019, p. 31.

(deşi şi ea există, indirect, pentru că este vorba de o lucrare de tinereţe a lui Gy. Szabó Béla), ea are o valoare istorico-documentară şi biografică deosebită, deoarece ne certifică faptul că la acea dată tânărul de numai 24 de ani, care absolvise de vreo 2 ani cursurile universitare politehnice la Budapesta, iar în acel moment s-ar fi putut, în principal, reîntoarce la Alba Iulia (poate, eventual temporar, la Făgăraş), practica deja conceperea şi producerea de *ex libris*-uri, în tehnica veche a xilogravurii. Acest aspect ne dovedeşte, de asemenea, că la Alba Iulia (unde noi plasăm totuşi atelierul artistic al tânărului grafician), încă din perioada respectivă, existau preocupări exlibrisiste creative (iar ideea noastră, cum că Gy. Szabó Béla ar fi putut primi vreun imbold în direcţia abordării unor atare îndeletnici de la Traian Achim nu se verifică, putem considera, în lumina acestei noi informaţii, situaţia ar putea fi privită chiar invers, adică în sensul că mai tânărul grafician l-ar fi putut influenţa pe cel mai în vârstă, deoarece nu putem documenta cu certitudine preocupări tot atât de vechi şi ale celui din urmă, deşi ele ar fi putut de bună seamă exista chiar din acea perioadă, inclusiv ale acestuia[41]).

Analizând lucrarea, putem opina că imboldul respectiv i-a venit fie din perioada studiilor din capitala Ungariei, pe care le absolvea în 1927, ca o contrapondere pentru studiile tehnice aride pe care le făcea, neconforme cu înzestrarea sa artistică, fie, dat fiind faptul că lucrarea era o xilogravură (realizată într-o tehnică tradiţională), ar fi de crezut că imboldurile respective, înspre abordarea tehnicilor grafice, inclusiv cele ale realizării *ex libris*-urilor, în acest mod, îi vor fi venit, totuşi, îndeosebi din partea fostului său profesor de la liceul albaiulian, Reithofer Jenö, pentru că tehnica folosită de artist este una atât de veche, de pe la începuturile ilustraţiilor tipărite, iar stilul compoziţional este şi el extrem de tradiţionalist (iar aceste trăsături nu le va fi adus cu sine, ca influenţe artistice budapestane, în niciun caz, ci erau, în chip cert de inspiraţie locală, albaiuliană, în interpretarea noastră actuală), precum şi de la pilda vie a colecţiei de *ex libris*-uri a lui József Boros, de care Gy. Szabó Béla a putut avea cunoştinţă de timpuriu, din adolescenţa sa, adică, cu

[41] Mai ales că, între timp şi noi ne-am mai îmbogăţit informaţiile, trunchiate, despre realităţile locale, în sensul că am aflat şi despre preocupările de colecţionare de *ex libris*-uri ale secretarului episcopal, canonicului şi arhivistului capitlului albaiulian, József Boros (1883-1972), care nu ştim încă cu exactitate de când datează, respectiv cât de vechi au putut fi, dar, în orice caz prezenţa acestui pasionat de carte şi *ex libris*-uri, ca şi de documente vechi, la Alba Iulia, este atestată cel puţin de la hirotonirea sa, în 1905 (sensibil şi dinainte, iar unul dintre cele mai vechi *ex libris*-uri personale ale acestuia este datat în 1904) şi până la moartea sa. Astfel, este de notat că acest canonic albaiulian (născut de fapt la Arad) a reuşit să realizeze o colecţie impresionantă de peste 8200 de exemplare de *ex libris*-uri colante, depusă se pare, la Biblioteca Centrală a Universităţii din Cluj, nu ştim cu exactitate când, probabil după decesul său, în 1972. Ca atare, este evident că unul dintre promotorii timpurii la Alba Iulia, ai exlibrisismului local, de tip modern, din deceniile 1-3, chiar, ale secolului trecut, a fost exact acest mare bibliofil al locului, care trebuie că va fi avut şi o impresionantă bibliotecă personală şi a putut constitui un exemplu viu pentru mulţi (chiar dacă ar fi fost şi destul de izolat, faţă de membrii comunităţii româneşti a oraşului, de pildă – Nicolae Igna, însă, avea relaţii personale deosebit de bune cu romano-catolicii –, prin profesiunea sa ecleziastică, dar veştile despre bogata sa colecţie de *ex libris*-uri ar fi putut avea o anume circulaţie şi influenţă locală nu numai bisericească, cu o anume deschidere publică mai largă sau mai restrânsă, şi nu numai la Alba Iulia, ci, în general, în Transilvania), inclusiv pentru Nicolae Igna şi, desigur, Gy. Szabó Béla, sau profesorul acestuia, Jenö Reithofer, coleg de generaţie, cu József Boros şi oarecum şi cu Traian Achim, diferenţele de vârstă dintre aceştia din urmă fiind de 5 ani numai, sau mai mici.

certitudine aproape absolută acum, dinspre atmosfera culturală şi artistică romano-catolică albaiuliană, cu deosebire[42].

De aceea, noi considerăm că valoarea istorică a acestei reprezentări este excepţională, constituind realmente una dintre piesele de rezistenţă ale colecţiei analizate, chiar dacă lucrarea nu excelează printr-o valoare artistică ieşită din comun (dar până la urmă, desenul nu este chiar rău, iar măiestria stăpânirii xilogravurii începe să iasă la iveală, se presimte maturizarea tehnică şi artistică ulterioară). Desigur, există mari deosebiri între această lucrare din tinereţe, realizată la 24 de ani, a lui Gy. Szabó Béla şi cea din 1956 (xilogravură în lungul fibrei), realizată la 48 de ani, într-un stil modernist, alb pe negru, plin de aplomb, cu elegante linii subţiri, parcă abia, dar sigur, scrijelite, de preferinţă drepte sau uşor curbe şi elemente figurale simbolic esenţializate, modernist, plusul calitativ artistic fiind incomensurabil în acest ultim caz faţă de primul (vezi *ex libris Ferenczy Imre*)[43].

În mediul intelectual şi artistic transilvan, nu numai în cel albaiulian, practicarea realizării de *ex libris*-uri grafice era destul de răspândită în deceniul al treilea al secolului al XX-lea, cum ne dovedeşte şi lucrarea lui László Debreczeni (1903-1986), originar din Târgu Mureş, dedicată prelatului papal dr. József Hirscher (rămas la Cluj până la moarte), în 1926[44], un imprint realizat cu „tipar înalt", nu lipsit de valoare plastică şi de forţă sugestivă, dar deosebit de valoros mai ales prin vechimea sa (respectiv prin datarea sa în anii '20, ca semn că se practica în mod curent la vremea aceea arta *ex libris*-ului în această zonă a Europei) şi cu vagi influenţe compoziţionale Art Nouveau, cel puţin în redarea siluetei masculine şi a cupolei Basilicii San Pietro. În acelaşi sens istoric, deosebit de importantă este şi lucrarea budapestanului Márton Wenczel (1904-1963), din 1934[45].

Cu aceste câteva consideraţii mai concrete asupra valorii materialului informativ, istoric şi artistic publicat în premieră, sub forma *Catalogului* de expoziţie analizat, am vrut să subliniem numai câteva dintre plusurile reale ale lucrării şi

---

[42] Conform istoriografiei maghiare a subiectului, cele mai vechi *ex libris*-uri transilvănene, de tipul colantelor tipografice moderne, deşi tradiţionaliste, cu reprezentare heraldică îndeosebi, se leagă de Samuel Köleseri (1663-1732), veritabil bibliofil al epocii sale, care a posedat cel puţin un astfel de *ex libris* personal, încă din ultimii 10-15 ani ai secolului al XVII-lea, comandat se pare în Olanda, fenomenul putând fi atestat şi pentru jumătatea secolului al XVIII-lea, reluarea sa fiind semnalată spre sfârşitul celui următor şi, mai ales, de la începutul veacului XX, dezvoltându-se şi în legătură cu curentul artistic Art Nouveau, cu întreruperi ulterioare, cauzate mai ales de cel de-al Doilea Război Mondial, cu reluări, din nou deosebit de semnificative, abia din 1960 încoace, până spre actualitatea strictă, când încă se practică, din fericire, fenomenul. Unul dintre marii colecţionari transilvăneni este considerat îndeobşte, în literatura maghiară, József Boros, canonic albaiulian, depăşit cantitativ poate numai de Gábor Dénes (1936-2019) – deşi colecţiile altor mari interesaţi de aceleaşi artefacte nu s-au păstrat integral, fiind dispersate mai ales în anii războiului –, din Cluj-Napoca, se pare, a cărui colecţie se ridică la 10000-12000 de piese, ordonate profesionist, constituită nu ştim exact în ce interval de timp, oricum ulterior celei dintâi amintite, de la Alba Iulia. Un mare exlibrisist, creator şi colecţionar, a fost şi Rádvanyi Román Károly (1900-1957), de la Oradea, activitatea acestuia fiind continuată de fiul său, care au creat cercul bibliofil şi exlibrisist de acolo, activ încă, şi care a avut relaţii şi cu József Boros, în chip deosebit de semnificativ, pentru fenomenul albaiulian (https://hu.wikipedia.org/wiki/Ex_libris_Erd%C3%A9lyben, accesat la 12.04.2020).

[43] Mârza *et alii* 2019, p. 69.

[44] *Ibidem*, p. 33.

[45] *Ibidem*, p. 65.

problematicii pe care o deschide în planul cercetării mai aprofundate a istoriei locale, naţionale şi universale, invitându-i pe specialişti şi pe cei iubitori de culturalizare în general, sau specială, să-l parcurgă şi să folosească în travaliul lor de înţelegere şi conservare mai bună a trecutului nostru şi al celorlalţi, inclusiv din perspectiva unor existenţe individuale, cu totul remarcabile, şi a unor pasiuni cotidiene, specifice fenomenului creat în istoria umanităţii de instituirea aşa-zisei „Galaxii culturale şi artistice Gutenberg", adică a spiritualităţii generate de inventarea tiparului, care acum pare a fi la crepuscul, dar apariţia acestei lucrări contrazice îndestul o atare situaţie, oarecum alarmantă (însă lucrurile nu pot sta niciodată pe loc şi totul se trece, pe lumea aceasta, inclusiv realizările valoroase, oamenii având însă permanent şi obligaţia conservării şi dezvoltării cuceririlor spirituale şi ştiinţifice ale trecutului, inclusiv a celor ale tiparului, în condiţiile actuale, de mari transformări cultural-spirituale generale şi artistice).

Multe alte aspecte concrete, din conţinutul *Catalogului*, ar mai fi meritat a fi semnalate şi comentate incipient, pentru a atrage atenţia asupra lucrării, dar, cum recenzia de faţă a crescut prea mult ca text, este cazul să ne oprim totuşi, cu mulţumirea de a avea la îndemână un instrument de lucru atât de valoros şi chiar un mijloc de delectare artistică, pentru care le mulţumim realizatorilor lui.

Gabriela MIRCEA*

Abrevieri bibliografice

Dima-Drăgan 1974	– Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste româneşti*, Bucureşti, 1974.
Gabor 1968	– Dionisie Gabor, *Noi file de ex libris din biblioteca doctorului Nicolae Igna*, în *RevBibl*, 5, 1969, p. 296-299.
Mârza *et alii* 2019	– Eva Mârza, Alexandru Ştirban, Florin Bogdan, *Ex-libris. Colecţia Mârza*, Alba Iulia, 2019.
Stamatopol 2008	– Rodica Stamatopol, *Din truda unui colecţionar de ex-libris: doctorul Nicolae Igna*, în *RBNR*, 2, 2008, p. 37-39.
Vătămanu 1968	– Nicolae Vătămanu, *Ex-libris-urile doctorului Nicolae Igna*, în *RevBibl*, 8, 1968, p. 476-478.

* Alba Iulia, România; e-mail: peace_gabi@yahoo.com.

LISTA ABREVIERILOR

AAASH	– Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
AAS	– Archaeological and Anthropological Sciences. The German Society of Natural Scientific Archaeology and Archaeometry, the Hellenic Society for Archaeometry, the Association of Italian Archaeometrists, the Society of Archaeological Sciences.
ActaMN	– Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	– Acta Musei Porolissensis. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău.
ActaMT	– Acta Musei Tutovensis. Muzeul „Vasile Pârvan". Bârlad.
ActaPb	– Acta Paleobotanica. Instytutu Botaniki im. W. Szafera PAN, Cracovia.
AÉ	– Archaeologiai Értesitö a Magyar régészeti, müvésytörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
AEM	– Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn. Viena.
AHNMNH	– Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. A Magyar nemzeti múzeum természetrajzi. Budapesta.
AIIAI/AIIX	– Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" Iaşi). Iaşi.
AIIGB	– Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu". Series Historica. Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca.
AM	– Archivum Melitense. Malta Historical and Scientific Society. Valleta.
AMEM	– Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Complexul Muzeal Naţional „Moldova". Iaşi.
AMET	– Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Cluj-Napoca.
AmMN	– American Museum Novitates. American Museum of Natural History. New York.
ANAL LETT	– Analytical Letters. Taylor & Francis Inc. Philadelphia.
AnB	– Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timişoara.

Antaues	– Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
AO	– Arhivele Olteniei (serie nouă). Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
APPB	– L'Arte: Periodico Patrio-Bimensile. Valletta.
Appl. Phys.	– Applied Physics A. Materials Science & Processing. Springer.
APR	– Acta Paleontologica Romaniae. Societatea Paleontologilor din România. Cluj-Napoca.
Apulum	– Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
ArchBulg	– Archaeologia Bulgarica. Natsionalniya arkheologicheski institut i muzeĭ. Sofia.
ArhMold	– Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie Iaşi.
ArhSom	– Arhiva Someşană. Revistă istorică-culturală. Năsăud.
ASSEHR	– Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Amsterdam.
Astra Sabesiensis	– Astra Sabesiensis. Despărţământul Astra „Vasile Moga" Sebeş.
Astra Salvensis	– Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
Astra	– Astra. Literatură, arte şi idei. Biblioteca Judeţeană „George Barițiu" – Casa „Baiulescu". Braşov.
ATS	– Acta Terrae Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European. Sibiu.
AUASH	– Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia.
BA	– Biblioteca de arheologie. Institutul de Arheologie din Bucureşti.
BAMNHM	– Bulletin of the American Museum of Natural History. American Museum of Natural History. New York.
Banatica	– Banatica. Muzeul Banatului Montan. Reşiţa.
BAR	– British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	– Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BC	– Biblioteca şi cercetarea. Cluj-Napoca.
BCŞS	– Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti. Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia.
Be-JA	– Bulgarian e-Journal of Archaeology.
BEN	– Bibliotheca Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei. Cluj-Napoca.
BerRGK	– Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.

BerWissGesch – Berichte zur Wissenschaftsgeschichte. Weinheim.
BGB – Berichte der Geologischen Bundesanstalt. Wien Geologische Bundesanstalt. Viena.
BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Naţional al Banatului. Timişoara.
Biharea – Biharea. Muzeul Ţării Crişurilor. Oradea.
BM – Berlinische Monatsschrift. Berlin.
BMA – Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
BMJT – Buletinul Muzeului Judeţean Teleorman – seria Arheologie. Alexandria.
BMMSA – Bibliotheca Musei Marisiensis. Seria Archaeologica. Târgu Mureş.
BMN – Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMS – Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica". Sebeş.
BNES – Beiträge zur naturwissenschaftlichen Erforschung Siebenbürgens. Oberösterreichisches Landesmuseum, Biologiezentrum/OÖ Landes-Kultur GmbH. Linz.
Boabe de grâu – Boabe de grâu. Revistă de cultură. Bucureşti.
BR – Budapest Régiségei, Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
Brukenthal – Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
BS – Bibliotheca Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvanean în Context European. Sibiu.
BTER – Biological Trace Element Research. Springer.
BUA – Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia.
Buridava – Buridava. Muzeul Judeţean „Aurelian Sacerdoţeanu". Râmnicu-Vâlcea.
CA – Cercetări arheologice. Bucureşti.
CAC – Central Asia and the Caucasus.
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău.
CBAstra – Conferinţele Bibliotecii Astra. Biblioteca Judeţeană Astra. Sibiu.
CCA – Cronica cercetărilor arheologice. cIMeC. Bucureşti.
Cercet.Speo – Cercetări Speologice. Clubul Naţional de Turism pentru Tineret. Bucureşti.
CI – Cercetări istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iaşi.
Contimporanul – Contimporanul. Revistă de avangardă, cu program constructivist. Bucureşti.

Corviniana – Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Muzeul Castelului Corvineştilor. Hunedoara.

Crisia – Crisia. Muzeul Ţării Crişurilor. Oradea.

Cultura Vâlceană – Cultura Vâlceană. Bilunar de informaţie culturală. Râmnicu Vâlcea.

Cumidava – Cumidava. Muzeul Judeţean de Istorie Braşov.

Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucureşti, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'historie ancienne. Bucureşti.

Dacoromania – Dacoromania. Fundaţia „Alba Iulia 1918, pentru unitatea şi integritatea României". Alba Iulia.

DAJÖ – Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts. Viena.

Danubius – Danubius. Muzeul de Istorie „Paul Păltănea". Galaţi.

DD – Detskiy Dom. Zhurnal Glavnogo upravleniya sotsial'noy prosveshcheniya Narkomata prosveshcheniya. Moskva.

Der Unterwald – Der Unterwald. Asociaţia Evelyne. Sebeş.

Dolgozatok – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).

Drobeta – Drobeta. Seria Etnografie. Muzeul Regiunii Porţilor de Fier. Drobeta-Turnu Severin.

EMúz – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár (Cluj), 1, 1874-1948, 1991 şi urm.

EphNap – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca.

ER – Ekonomika regiona. Institut ekonomiki Ural'skogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Ekaterinburg.

ESHR – The European Sports History Review. Londra.

Ethos – Ethos. Muzeul Satului Dimitrie Gusti. Bucureşti.

Familia – Familia (seria I: 1865-1906). Oradea.

FMI – Filosofskaya mysl' v Islame. obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu. Izdatel'skiy dom: Medina. Moskva.

Francia – Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte. Deutsches Historisches Institut Paris.

FVL – Forschungen zur Volks -und Landeskunde, Sibiu.

GeoJournal – GeoJournal. Spatially Integrated Social Sciences and Humanities. Springer Science and Business Media. Netherlands.

Germania – Germania. Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.

GNFC – Gumanitarniye nauki, filosofiya i comparativistika. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. Sankt-Petersburg.

Godišnjak – Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.

GodwanaRes – Gondwana Research. Elsevier Inc. Amsterdam.

GT – Geographia Technica. Geographia Technica Association. Cluj-Napoca.

GuG – Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft. Berlin.

GYI – Gumanitarniye i yuuridicheskiye issledovaniya. Severo-Kavkazskiy federal'nyy universitet. Stavropol'.

Helinium – Helinium: revue consacrée à l'archéologie des Pays-Bas, de la Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg.

HHR – Hungarian Historical Review. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapesta.

Hierasus – Hierasus. Muzeul Judeţean Botoşani.

HSR – Historical Social Research. Leibniz Institute for Social Sciences. Leibniz.

IASL – Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur. Universität Bielefeld. Fakultät für Linguistik und Literaturwissenschaft. Berlin.

IEA – Issues in Ethnology Anthropology. Univerzitet u Beogradu. Belgrad.

IGP – Istoriya gosudarstva i prava. Izdatel'skaya gruppa Yurist. Moskva.

IJCRSEE – International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education. The Association for the Development of Science Engineering and Education.

Izvestiya Altaysko – Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta. Altayskiy gosudarstvennyy universitet. Barnaul.

Izvestya ANKSSR – Izvestia Akademii Nauk SSSR. Seriya Literatury I yazyka. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.

Îndrumător bisericesc – Îndrumător bisericesc misionar şi patriotic. Episcopia Aradului. Arad.

JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Universitatea Tehnică. Cluj-Napoca.

JAMT – Journal of Archaeological Method and Theory. New York.

JAS – Journal of Archaeological Science. Elsevier.

JBS – The Journal of Baroque Studies. International Institute for Baroque Studies at the University of Malta. Msida.

JCH – Journal of Contemporary History. Essex.

JES – Journal of European Studies. SAGE Publications Ltd.
JLS – The Journal of Legal Studies. The University of Chicago.
JLSt – Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
JRA – Journal of Roman Archaeology. Department of Classical Studies at the University of Michigan.
JRMES – Journal of Roman Military Equipment Studies. The Association for Roman Military Equipment Studies. Pewsey.
JSCS – Journal of the Serbian Chemical Society. Belgrad.
JSH – Journal of Sport History. University of Illinois Press. Champaign.
JSKV – Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpatenvereins. Sibiu.
JSPS – The Journal of Social Policy Studies. National Research University Higher School of Economics. Moscova.
JTCA – Journal of Thermal Analysis and Calorimetry. An International Forum for Thermal Studies.
Karpatenrundschau – Karpatenrundschau. Braşov.
Karstologia – Karstologia: Revue de Karstologie et de Spéléologie Physique. Fédération française de spéléologie; Association française de karstologie. Maury.
Khirurgiya – Khirurgiya. Zurnal imeni N. I. Pirogova. Media Sfera. Moscova.
Les Nouvelles – Les Nouvelles de l'Archéologie. Fondation Maison des sciences de l'homme. Paris.
Lethaia – Lethaia. International Paleontological Association. Hoboken, New Jersey.
MAA – Mediterranean Archaeology and Archaeometry. The University of the Aegean (Panepistímio Aigaíou), Greece. Mytilene.
Marisia – Marisia. Studii şi Materiale. Muzeul Judeţean Mureş. Târgu Mureş.
MC – Media and Communication. Lisabona.
MCA – Materiale şi Cercetări Arheologice (serie nouă). Academia Română. Institutul de arheologie „Vasile Pârvan". Bucureşti.
MemEthn – Memoria Ethnologica. Revistă de patrimoniu ethnologic şi memorie culturală. Centrul Judeţean Pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiţionale Maramureş. Baia Mare.
MH – Melita Historica. Malta Historical Society. Floriana.
MI – Man in India. Serials Publications Pvt. Ltd. New Delhi.
MInt – Masonry International. International Masonry Society. Shermanbury.

Mitt.derKomm – Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung. Österreichische Akademie des Wissenschaften, Viena.

Museikon – Museikon. A Journal of Religious Art and Culture / Revue d'art et de culture religieuse. Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

Muzeum – Muzeum. Muzejní a vlastivedná práce. National Museum. Prague.

MWM.MöGW – Mensch, Wissenschaft, Magie. Mitteilungen der österreichischen Gesellschaft für Wissenschafts-geschichte. Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte. Viena.

Naturwissenschaften – Die Naturwissenschaften. Berlin, Heidelberg.

NBFI – NB: Filologicheskiye issledovaniya. Akademiya nauk SSSR. Moscova.

Neo-Lithics – Neo-Lithics. The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research. Berlin.

Noesis – Noesis. Academia Română. București.

OI – Otechestvennaia istoriia. Nauka. Moscova.

Opción – Opción. Universidad del Zulia. Maracaibo.

ORIGINES – Studi e Materiali Pubblicati a Cura Dell'Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria. Firenze.

Orizont aviatic – Orizont aviatic. Publicație pentru propaganda Aviației. Arad.

PA – Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Alba. Alba Iulia.

Palaeo3 – Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences. Elsevier.

PLoS ONE – Public Library of Science One. Public Library of Science. San Francisco, Cambridge.

Plural – Plural. Revista Departamentului de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă". Chișinău.

PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America.

Pontica – Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.

Povestea Vorbii 21 – Povestea Vorbii 21. Asociația Oamenilor de Știință și Artă. Târgu Jiu.

Preocupări Literare – Preocupări Literare. Revista Societății Prietenii Istoriei Literare. București (1936-1944).

PS – Prosveshcheniye v Sibiri. Sibirskoye regional'noye upravleniye narodnogo obrazovaniya. Novosibirsk.

PZ	– Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
Quat.Int	– Quaternary International. The Journal of International Union for Quaternary Research. Elsevier.
Rabotnitsa	– Rabotnitsa. Pravda. Moscova.
Radiocarbon	– Radiocarbon. An International Journal of Cosmogenic Isotope Research. Cambridge.
RAIA	– Revista de Artă şi Istoria Artei. Muzeul Municipiului Bucureşti.
Răsăritul nostru	– Răsăritul nostru. Organ pedagogic cultural şi social al surdo-muţilor din România (1932-1949). Focşani, Bucureşti.
RBNR	– Revista Bibliotecii Naţionale a României. Biblioteca Naţională a României. Bucureşti.
RdHPh	– Revue d'Histoire de la Pharmacie. Société d'histoire de la pharmacie. Paris.
ReDIVA	– ReDIVA. Revista Doctoranzilor în Istorie Veche şi Arheologie. Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca.
Renaşterea	– Renaşterea. Organ Oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului şi Clujului. Cluj.
Res montanarum	– Res montanarum: Zeitschrift des Montanhistorischen Vereins für Österreich. Montanuniversität Leoben.
RevBibl	– Revista Bibliotecilor. Bucureşti.
Revista CICSA	– Revista CICSA. Centrul de Istorie Comparată a Societăţilor Antice. Bucureşti.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. Bucureşti, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. Bucureşti.
RIP	– Romanian Journal of Physics. Academia Română. Bucureşti.
RM	– Revista Muzeelor. Bucureşti.
RMEA	– România. Mari Epoci de Artă. Bucureşti.
RMI	– Revista Monumentelor Istorice. Institutul Naţional al Patrimoniului. Bucureşti.
RMMM	– Revista Muzeelor şi Monumentelor, Muzee. Bucureşti.
RRH	– Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. Bucureşti.
RT	– Revista Teologică (între anii 1956 şi 1991 a apărut sub denumirea de Mitropolia Ardealului). Mitropolia Ardealului. Sibiu.

Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.
Sargetia Naturae	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.
SCGG	– Studii și Cercetări (Geologie-Geografie). Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
Sci.Rep	– Scientific Reports. Springer Nature; Springer Science & Business Media.
SCIATMC	– Studii și Cercetări de Istoria Artei. Teatru, Muzică, Cinematografie. Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu". București.
SCICPR	– Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. Sibiu.
Science	– Science. American Association for the Advancement of Science. Washington D.C.
SCIV(A)	– Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
SCN	– Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
SCȘN	– Studii și Cercetări (Științele Naturii). Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SIB	– Studii de istorie a Banatului. Timișoara.
SK	– Speleology and Karstology. Institutul Ucrainean de Speologie. Universitatea Națională „Vernadsky Tavrichesky". Simferopol.
SMIM	– Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române. București.
SP Suplementum	– Studii de Preistorie Suplementum. București.
SP	– Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
SQ	– Siebenbürgische Quartalschrift. Sibiu.
St.Com.Etn	– Studii și Comunicări de Etnologie. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
StComSibiu	– Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSibiu-ȘN	– Studii și comunicări. Științele Naturii. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Studii vâlcene	– Studii vâlcene. Societatea Prietenii Muzeului Bălcescu, în colaborare cu Arhivele Statului Râmnicu Vâlcea. Râmnicu Vâlcea.
SUBBC	– Studia Universitatis „Babeș-Bolyai", series Chemia. Universitatea „Babeș-Bolyai". Cluj-Napoca.

SUBBG – Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Series Geologia. Universitatea „Babeş-Bolyai". Cluj-Napoca.

SUCSH – Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu. Sibiu.

SV – Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Sibiu.

SZ – Soiuz Zhenshchin. Soiuz ravnopraviia zhenshchin. Sankt Petersburg.

TAK – Theoretical and Applied Karstology. Institutul de Speologie „Emil Racoviţă" al Academiei Române. Cluj-Napoca.

Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica" Sebeş.

Transilvania – Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.

TSUJ – Tomsk State University Journal. Tomsk.

Tyragetia (International) – Tyragetia. Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Chişinău.

Utopia – Utopia. Revistă de cultură generală. Cluj.

VAH – Varia Archaeologica Hungarica. Budapest.

Vestnik Moscovskoy – Vestnik Moscovskoy shkoly politicheskikh issledovaniy. ANK Moskovskaya shkola grazhdanskogo prosveshcheniya. Moscova.

Vestnik RUDN – Vestnik RUDN. Seriya: Vseobshchaya istoriya. Rossiyskiy universitet druzhby narodov. Moscova.

Viaţa românească – Viaţa Românească. Revistă literară şi ştiinţifică. Iaşi.

VPU – Vestnik Permskogo universiteta. Permskiy Gosudarstvennyi Universitet. Perm.

VTGU – Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo universiteta. Tambovskiy Gosudarstvennyy Universitet. Tambov.

WMQ – The William and Mary Quarterly. Omohundro Institute in Williamsburg.

YPA – Yearbook of Physical Anthropology. American Association of Physical Anthropologists.

ZfB – Zeitschrift für Balkanologie. Balkanologenverband e.V. Jena.

Ziridava – Ziridava. Muzeul Judeţean Arad.

Zitteliana – Zitteliana. An International Journal of Palaeontology and Geobiology. Bayerische Staatsammlung für Palëontologie und Geologie. München.

ZRO – Zhenshchina v rossiiskom obshchestve. Ivanovskiy Gosudarstvennyi Universitet. Ivanovo.

ZS – Zhizn' Sibiri. Sibirskiy revolyutsionnyy komitet. Novonikolavsk (Novosibirsk, după 1926).

ZV – Zhenskii Vestnik. Sankt Petersburg.